

Polititzar el malestar professional: què pot aprendre el treball social del moviment per l'habitatge?

Politicising professional malaise: what can social work learn from the pro-housing platform?

Sergio García García¹ i Xavi Martínez Ramírez²

Resum

L'article aposta per una politització del treball social professional a la llum de la situació d'emergència social provocada per l'espectacular augment de les desigualtats socials, i específicament per l'exclusió residencial. S'entén per politització no tant la incidència política en les reformes socials com el procés pel qual la mateixa tasca professional esdevé potència de transformació a partir del reordenament dels rols i l'establiment d'aliances al més horitzontals possibles amb les persones afectades directament pels problemes socials i els col·lectius organitzats per fer explícit el conflicte estructural que els genera. Si el problema de l'habitatge ha estat el principal problema social en les últimes dècades a l'Estat espanyol, és també el disparador de les iniciatives d'apoderament col·lectiu més interessants que s'han donat a les nostres ciutats i barris. Aprendre d'aquests processos des de la mateixa professió i col·laborar en les seves maneres d'acció des de l'interior de la institució pot desfer els possibles bloquejadors de l'actual model assistencial de treball social.

Paraules clau: Treball social, politització, transformació social, drets, deute, habitatge, desnonaments.

Per citar l'article: GARCÍA GARCÍA, Sergio i MARTÍNEZ RAMÍREZ, Xavi. Polititzar el malestar professional: què pot aprendre el treball social del moviment per l'habitatge? *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, desembre 2018, n. 214, p. 71-88. ISSN 0212-7210.

¹ Professor del Departament de Treball Social i Serveis Socials. Facultat de Treball Social. Universidad Complutense de Madrid.

² Treballador social.

Abstract

This paper advocates politicising professional social work in view of the social emergency situation triggered by the huge rise in social inequality, and specifically owing to housing exclusion. Politicisation does not merely refer to the political influence on social reforms; rather, it is deemed a process whereby professional work becomes a driver for transformation by re-examining the roles and the establishment of alliances as horizontally as possible with the individuals directly affected by social problems and organised groups in order to clarify the structural conflict that triggers these problems. Even though housing has been the key social issue in recent decades in Spain, it is also behind the foremost collective empowerment initiatives that have taken place in our neighbourhoods and cities. Learning from these processes from the standpoint of the profession and cooperating on the methods for action from within the institution may solve the potential deadlock in the current social care model in place.

Key words: Social work, politicisation, social transformation, rights, debt, housing, evictions.

1. Condicions per a un treball social crític

Entre els qui hem exercit el treball social és bastant habitual fer-nos ressò d'un malestar difús. Un símptoma d'aquest malestar és la frustració davant la constatació que les vides de la gent amb la qual treballem no responen com esperem amb les nostres intervencions, la qual cosa moltes vegades condueix a una culpabilització d'aquestes vides pel fet de no emmotllar-se a les nostres expectatives. Un altre símptoma és la por d'equivocar-nos que de vegades sentim davant d'una decisió crucial per a una família o un usuari, o directament la por que sentim davant d'algunes d'aquestes persones a les quals en teoria ajudem. També sol aparèixer la culpa fruit de la sensació de fer un treball que precisament s'allunya d'ajudar a aquestes persones desgraciades, o simplement l'autoresponsabilització pel fet d'estar fent un treball rutinari i burocràtic que s'allunya de l'esperit creatiu, rebel i relacional que algun dia vam idealitzar com a professió. El que tenen en comú tots aquests sentiments de malestar (frustració, por i culpa) projectats sobre els usuaris o sobre la nostra pròpia persona és la solitud, o el que és el mateix, la responsabilització individual de problemes que tenen causes i manifestacions col·lectives.

Com va dir algú en una reunió organitzada pel Fòrum ServSocial de Madrid, "les treballadores socials som el que

fem", és a dir, no som el que se suposa que hauríem de fer (FOROSERV SOCIAL MADRID, 2018). Això que fem i defineix el nostre ésser, i que tanta frustració, por i culpa ens provoca, revela una pèrdua del sentit de transcendència del nostre treball, una pèrdua de contacte amb unes metes socials últimes de la professió (a saber, la millora de les condicions materials i relacionals de vida amb la finalitat de reduir, si no acabar, amb les desigualtats socials). Els crits de dolor propis d'aquesta pèrdua de sentit, d'aquest desencantament de la professió, troben moltes vegades la medicina anestesiant d'un posicionament cínic (descompromís amb l'altre i el seu sofriment), però també es donen situacions en les quals aquests crits s'acoblen mútuament en una caixa de ressonància. Això passa quan els malestars professionals troben espais on ser escoltats i compartits.

El canvi de clima que va representar el 15-M (FERNÁNDEZ-SAVATER, 2012) no es va limitar a les places més significatives de les nostres ciutats, sinó que es va expandir als barris d'una banda, i als col·lectius professionals castigats per les retallades de l'altra. Una de les coses més importants que se li poden reconèixer al 15-M va ser la desestructuració de les fronteres i les identitats polítiques i professionals prèvies, així com la trobada en condicions de relativa igualtat entre persones amb posicions de classe, gènere, edat o origen molt diverses. Aquesta trobada va produir aliances entre professionals de la salut i usuaris als quals s'havia retirat la targeta sanitària o que patien les retallades als seus hospitals i centres de salut, tots ells sota una afectació comuna (encara que diferencial). Al contrari que en l'educació o la sanitat, en la intervenció social amb prou feines han cristal·litzat experiències d'aliança per afectació comuna encara que diferencial (en tot cas, algunes accions entre afectats directes de les retallades en rendes mínimes i afectats indirectes, com a professionals). Només per fora del treball social institucional i professional, el treball de Balaadre (GARCÍA, MUÑOZ i SÁEZ, 2017) o d'Invisibles de Tetuán (HERRERA i PEREDA, 2017) han perseguit aquestes aliances des de la perspectiva d'un treball social emancipador, assimilant-se a altres xarxes militants que miren de generar espais de mestissatge (com la Red Interlavapiés a Madrid). En la intervenció social institucional, aquestes aliances entre usuaris i treballadors socials han estat molt més limitades, entre altres raons per les dificultats estructurals que afronten les persones objecte dels serveis socials per mobilitzar-se (capital econòmic, cultural, social i temporal necessaris per sostenir l'assistència a una assemblea), encara que potser també per les fronteres sociocèntriques que imperen en l'exercici del treball social i que ens impedeixen identificar-nos socialment i políticament (més enllà de l'empatia psicoindividual) amb els usuaris. No obstant això, diferents experiències a l'Estat espanyol (com Manifestaos por los Servicios Sociales a Cantàbria o

ForoServSocial a Madrid), així com diferents veus individuals a les xarxes socials (com Belén Navarro, Pedro Celiméndiz, etc.), van començar a anar més enllà dels crits de dolor assenyalats (frustració, por i culpa) i a construir nous relats sobre la professió, i sobretot sobre els serveis socials, que connectaven aquests malestars dels professionals amb els de les poblacions objecte d'intervencions sota la rúbrica comuna de les polítiques d'austeritat. La peculiaritat d'aquestes veus disperses, desarticulades i incoherents entre si, i a diferència dels col·legis professionals (que també s'han mostrat molt actius en el discurs antiausteritat, com no podria ser d'una altra manera), és que trobem un discurs –encara precari, en construcció– que reconnecta amb un sentit transcendent del treball social. Qualificar el mateix treball com a “*parcheo*”, la mateixa figura professional com “antidisturbis social” o viure les situacions quotidianes, com els desnonaments en els quals cal “apagar focs”, amb la sensació que “se’ns hauria de caure la cara de vergonya”, implica deixar de cedir al treball social un xec en blanc pel qual mai serà sotmès a l’escrutini públic pel fet de tractar-se per se d’una “professió d’ajuda”. L’atreuiment més gran d’aquests grups enfront dels col·legis professionals per formular propostes polítiques importants, com la renda bàsica o la reinvençió del treball social en treball relacional i de cures, en sintonia amb autors com Fernando Fantova (2015), obre la porta per introduir de ple el treball social als debats públics sobre la desigualtat, la individualització o la crisi de cures.

Però potser el més important és que en aquestes veus, tot i que estan molt aferrades a les qüestions identitàries corporatives, apareixen els embrions de la renúncia a certs privilegis professionals, i per tant, de l’aliança amb els que pateixen més en la seva pròpia pell la marginació, la violència estructural i la desigualtat. Aquest procés de reflexivitat, d’inclusió de la mateixa figura professional en l’anàlisi de les relacions de poder, és un pas imprescindible per a la politització del malestar. Tal com han mostrat Beatrice Bossé i Jordi Solé Blanch (2017), en els grups d’Anàlisi de la Pràctica Professional duts a terme entre treballadores socials a França, en els últims anys van emergir una sèrie de dolors individuals –amb característiques molt similars a les que podem endevinar a Espanya i Catalunya– que gràcies al treball grupal aconseguien codificar-se com a problemes col·lectius i estructurals. La solitud que suposa treballar als espais abandonats per l’Estat, l’obligació d’objectivar en els informes, com notaris socials, decisions transcendents per als menors i les famílies, la por de posar el cos en l’epicentre de les tensions socials, l’externalització de la intervenció que interromp processos i fragmenta la realitat, la lògica *seguritària* creixent o la gestió gerencial centrada en dades i ignorant de processos, són només algunes de les codificacions del malestar individual inhe-

rent al rol estrictament tècnic. Sense un sentit polític, el tècnic és incapaç de gestionar aquest devesall de situacions generadores d'estrès. Només una visió política del treball social és capaç de reenviar el dolor individual a la potència transformadora dels espais col·lectius. El que trobem en aquests grups d'Anàlisi de la Pràctica Institucional, que funcionen com una mena de grups de suport mutu, és una profunda politització del malestar.

Aquesta dimensió política del treball social va molt més enllà de la simple implicació política dels treballadors socials en política (en forma de lobby sobre les administracions i els partits, o directament entrant a militar en organitzacions polítiques i sindicals formals i en moviments socials). Aquesta forma de fer política té els seus evidents precedents a Espanya, quan treballadores socials d'anomenada van participar en la definició dels serveis socials en l'àmbit estatal, autonòmic i municipal en la dècada de 1980 fonamentalment a través del seu ingrés al PSOE. Avui veiem també com són molts professionals els que han ingressat a les files de nous partits com Podemos o candidatures municipalistes. Des d'aquestes posicions es pot visibilitzar la realitat social i professional, així com pressionar per impulsar reformes en les polítiques socials, encara que gairebé sempre en una posició de subalternitat dins de les organitzacions polítiques i l'Estat, que es correspon amb la subalternitat social respecte de l'economia en el capitalisme. També observem com alguns treballadors socials participen en moviments socials i veïnals des de fa dècades, uns espais on troben més possibilitats per aproximar-se al treball comunitari i a la veritable lluita per la justícia social.

No obstant això, no estem parlant tant de la possibilitat de fer política com a treballadors socials, sinó d'una altra dimensió política del treball social, a saber: la mateixa politització dels entorns i situacions professionals. Aquesta és potser una dimensió més abandonada, menys explorada en les últimes dècades al nostre país, si bé hi ha hagut al llarg de la història de l'exercici professional multitud de situacions de politització en les institucions psiquiàtriques, als barris pobres, etc. Es tracta d'un eixamplament de la idea de política per portar-la més enllà de la política formal i els seus parlaments, els seus polítics professionals i les seves organitzacions. És una política dels qualsevols (en qualsevol lloc, a qualsevol moment, per qualsevol persona). No es tracta d'una alternativa excloent a l'altra dimensió política –treballadors socials ficats en política–, sinó complementària i amb altres implicacions més centrades en la construcció de subjectivitat.

L'exercici d'anomenar d'una altra manera els mals quotidians a partir de la reflexió de la mateixa pràctica a què ens hem referit més amunt ja és una forma de politització en aquest sentit de subjectivació: és la politització que implica una altra

També observem com alguns treballadors socials participen en moviments socials i veïnals des de fa dècades, uns espais on troben més possibilitats per aproximar-se al treball comunitari i a la veritable lluita per la justícia social

manera d'analitzar les situacions, una altra manera de comprendre'ns-hi. Un punt de partida fonamental d'aquests processos de subjectivació són les experiències de lluita, que canvien el mapa d'identitats i les representacions prèvies (GARCÉS, 2018). Jacques Rancière estableix una diferència crucial entre policia i política: la policia classifica i ordena els cossos a l'espai i el temps, assigna identitats i funcions a cadascú, mentre que la política sorgeix quan algú desenvolupa percepcions diferents del que s'ha assignat. Només hi ha política en el dissens, on es desclassifiquen els subjectes i on els qualsevols, els sense-part, prenen part, participen (RANCIÈRE, 2010). És en aquest dissens on sorgeix un nou nosaltres a partir de l'experiència comuna que desbarata les identitats predefinides: sorgeix de l'acció, no està donat (RANCIÈRE, 2014). Aquesta "polítització de la funció" implica "deixar de ser" (enfrent dels discursos corporativistes identitaris) per "polítitzar el que s'és" (o com deia algú en el ForoServSocial, "el que fem").

Tota politització implica anar més enllà del que se sap i de la il·lusió tècnica (un saber donat), reconeixent per sempre que no hi ha cap coneixement estable i veritable (EMA, 2013). No es tracta llavors d'aplicar un saber tècnic per triar en el mercat de sabers, sinó d'inventar-se'l a partir de la coproducció d'un lloc i un temps propis. No és saber més, sinó anar més enllà del saber: pensar. El descobriment del precari del coneixement tècnic –la qual cosa no significa que sigui inútil, sinó insuficient– obre la porta a la politització del malestar professional. Aquesta politització, més que disputar el poder en les institucions (accedint a càrrecs, influint en comissions), tracta d'inundar-les i hackejar-les per fer inútil el poder sobirà. Impugna per baix el que les normes i els càrrecs estableixen. I ho fa a partir de la generació de vincles, vincles entre professionals i vincles amb els usuaris. Vincles que són el vímet del comú.

En la història del treball social no abunden les experiències de politització: semblaria com si la vocació professional i l'interès primigeni per la reforma social suplissin per si mateixes la necessitat de prendre partit davant la realitat. No obstant això, sí que existeixen alguns processos interessants que en certs moments històrics van travessar la disciplina i van generar situacions d'aliança entre treballadors socials i subjectes subalterns. En la segona meitat del segle XX, i de manera especial a les dècades de 1960 i 1970, es van desenvolupar experiències diverses de subversió i reversió de l'ordre social i el paper assignat als professionals. Destaquem el treball social radical desenvolupat per organitzadors comunitaris com Saul Alinsky (2013), que tenia com a objectiu organitzar el conflicte dels veïns de les zones deprimides de les ciutats nord-americanes i de subjectes minoritzats per raons de racialització i classe enfront dels poders establerts (polítics, empresarials,

etc.). Mitjançant el sentit de l'humor i l'anàlisi tàctica, s'entenia que el treball social era impotent si no explicitava el conflicte estructural i alhora no actuava de forma pragmàtica: no es tractava de participar com a manera de generar consensos, sinó com a manera d'arrencar drets i vèncer discriminacions. El concepte d'apoderament s'inicia precisament vinculat a algunes d'aquestes experiències d'autoorganització, i es desenvolupa especialment en comunitats negres i de dones. Per la seva banda, a l'Amèrica Llatina el conegut moviment de reconceptualització en treball social (ALAYÓN, 2005) va impugnar les funcions assignades als professionals com a adaptadors morals al sistema socioeconòmic. Multitud d'experiències d'educació popular d'una banda a l'altra del continent llatinoamericà van buscar precisament la capacitació col·lectiva per fer front a l'opressió, la qual cosa va trobar ressos en el moviment veïnal i de cristians de base en l'Espanya de la Transició. Per la seva banda, a Europa es va desenvolupar una crítica a les institucions psiquiàtriques i assistencials que va donar com a resultat que molts professionals entenguessin que les seves aliances havien de forjar-se amb els qui havien estat classificats, diagnosticats i institucionalitzats, i no amb la mateixa institució (GARCÍA i RENDUELES, 2017).

El que tenen en comú tots aquests processos de politització en la intervenció social és el desbaratament de l'ordre de rols i funcions assignats prèviament i la desindividualització dels problemes, promovent un afrontament desculpabilitzador i col·lectiu. No se'n pot entendre cap sense l'embranchada dels moviments socials i polítics que en cada context històric van contribuir a construir nous relats, en la majoria de casos antagònics respecte als hegemònics.

Podríem establir una relació amb la idea d'"economia moral" d'E. P. Thompson (TARROW, 2012), aplicada als professionals del treball social, segons la qual la gent es rebel·la, no ja per l'existència d'uns greuges, sinó perquè amb aquests greuges es traspasa la línia del que és "acceptable". No és exagerat establir que amb les polítiques d'austeritat i les retallades, i la vulneració sistemàtica de drets (com el dret a l'habitatge, un dret fonamental per poder construir qualsevol projecte de vida que mereixi la pena ser viscuda), s'ha traspasat aquesta línia en el nostre context neoliberal.

...el desbaratament de l'ordre de rols i funcions assignats prèviament i la desindividualització dels problemes, promovent un afrontament desculpabilitzador i col·lectiu

2. El problema de l'habitatge: un revelador de la nostra impotència professional

Tant les experiències d'organització comunitària i apoderament per part de subjectes oprimits (indígenes, negres, dones, etc.) com la politització que van viure algunes institucions en les dècades de 1960 i 1970, van suposar una democratització pràctica de les relacions en el treball social, així com certa hegemonia d'un igualitarisme radical. El més significatiu de la cultura política professional actual potser és la desaparició en l'horitzó d'aquest igualitarisme com a objectiu a aconseguir i precondition ètica a partir de la qual organitzar les relacions professionals. No és un fenomen aïllat del treball social, per descomptat. La pèrdua de l'horitzó igualitari en els nostres imaginaris polítics és el correlat d'un procés material d'espectacular creixement de les desigualtats socials, tant en l'àmbit global com en l'estatal i el local (PEREDA, 2016).

A partir de la dècada de 1970, i aprofitant la crisi de l'estat del benestar, una nova doctrina que s'havia anat forjant des de la dècada de 1930, el neoliberalisme, va anar conquistant l'ànima de les institucions públiques i els partits polítics, tant de centre-dreta com socialdemòcrates, que havien donat estabilitat a les democràcies parlamentàries posteriors a la Segona Guerra Mundial. A l'estat del benestar se l'acusava d'adormir l'esperit emprenedor dels treballadors i de generar dependents de "Papà Estat", per la qual cosa era necessari un gir en les polítiques públiques que generés i estengués a tots els àmbits la idea de competència (LAVAL i DARDOT, 2013). Importants les metodologies del *management* empresarial, les institucions públiques a poc a poc van anar creant les condicions per a la mercantilització dels seus propis serveis públics, els béns naturals i comuns i les relacions professionals i socials. A l'onada de privatitzacions que van viure tots els països afectats per la doctrina neoliberal, va seguir l'extensió de múltiples mecanismes burocràtics encaminats a generalitzar la competència en el si de la classe treballadora i de la mateixa ciutadania: els sistemes de mesurament de la qualitat, les avaluacions contínues del treball, la flexibilització de les condicions laborals i la pèrdua de drets universals són les principals tècniques de govern mitjançant les quals es va anar desmantellant l'horitzó cultural igualitarista i estenen les subjectivitats individualistes i hipercompetitives.

En el treball social del nostre país vam poder apreciar aquests canvis amb l'extensió de les externalitzacions de multitud de serveis socials i la concurrència competitiva a la baixa en els costos dels programes en disputa. La seva traducció més palpable la podem trobar en condicions laborals molt desiguals dins dels serveis socials, l'arrasament d'un teixit comu-

nitari que va haver d'esdevenir empresa per fer un treball que ja no responia als seus principis o la continuació, amb altres paraules, de l'assistencialisme i el control com a manera principal d'atenció social. Competència entre entitats públiques, privades i associatives; competència entre professionals; competència entre usuaris pels recursos escassos... L'obra més important del neoliberalisme ha consistit a traslladar als subjectes la responsabilitat del seu destí, "activant" les seves energies en una contínua "innovació social" que dona com a resultat un productivisme estèril com a fi en si mateix, completament despullat de continguts lligats a la transformació estructural de la societat.

El de l'habitatge constitueix un àmbit crucial en el qual es donen cita les polítiques neoliberals i l'extensió de relacions mercantils i de competència. Des dels dispositius d'atenció social, l'habitatge és potser el problema que ha generat més inestabilitat en les biografies dels usuaris els últims anys. L'habitatge ha estat el gran problema social a Espanya des del franquisme: la massiva migració rural que va tenir lloc entre les dècades de 1950 i 1970 va produir el desbordament de poblacions de barraques als marges de les grans ciutats. Davant els problemes d'ordre social que va començar a representar el barraqisme, el règim es va veure obligat a llançar el I Pla Nacional d'Habitatge de 1955 i el Pla d'Urgència Social de 1957 (CARABANCHELEANDO, 2017). A més de construir multitud de poblats destinats a substituir l'infrahabitatge autoconstruït, un gir ideològic en les polítiques del Ministeri d'Habitatge a càrrec de José Luis Arrese va consistir en la famosa premissa tecnocràtica de substituir el país de proletaris que era Espanya per un país de propietaris. La subvenció per accedir a l'habitatge privat, que va convertir Espanya en el país amb l'índex d'habitatge en propietat més elevat del seu entorn, no va aconseguir, no obstant això, donar resposta a la contínua evolució del barraqisme en un país amb àmplies capes socials empobrides.

Fins a l'arribada de la democràcia no es va aconseguir erradicar el problema de l'habitatge autoconstruït fins a convertir-lo en un problema petit i prou invisibilitzat a la vista dels ciutadans, primer, i els turistes, després. Van ser els plans de reallojament duts a terme pels ajuntaments i les comunitats autònomes els que en les dècades de 1980 i 1990 van aconseguir desallotjar els poblats i concentrar els seus pobladors en edificis de reallojament als barris més empobrits de les ciutats. Donat el caràcter d'aquesta política d'habitatge, focalitzada en els més pobres, amb una inversió insuficient (només polígons concentrats als barris més barats) i amb un enfocament de control (disseny d'espais funcional en tasques policials i de segregació social), lluny de produir situacions de cohesió social van proliferar els recels entre subjectes etnificats i no etnificats i la competència entre pobres per aconseguir els

Des dels dispositius d'atenció social, l'habitatge és potser el problema que ha generat més inestabilitat en les biografies dels usuaris els últims anys

escassos habitatges en relació amb les necessitats. Coincidint amb els problemes causats per l'atur i l'heroïna, aquests reallotjaments van trencar les precàries comunitats de vida dels poblats al mateix temps que van introduir bombes de rellotgeria per a la convivència en el que s'han designat com les perifèries guetificades (CARABANCHELEANDO, 2017). Es donava així el tret de sortida a les contemporànies relacions de competència que protagonitza bona part de la vida diària als barris empobrits.

Però és amb el desenvolupament de la bombolla immobiliària de finals de la dècada de 1990 i els 2000, quan es comencen a gestar els actuals problemes d'habitatge. La liberalització del mercat de l'habitatge de 1997, al cap de poc d'aterrar José María Aznar a la presidència del Govern espanyol, així com el privilegi del maó com a motor de l'economia, van activar el mercat hipotecari en totes les capes socials, incloses les més precaritzades (formades principalment per migrants arribats per cobrir a un cost laboral baixíssim aquestes mateixes necessitats de construcció i altres serveis). Amb el preu de l'habitatge desbocat per la nul·la interferència pública al mercat (ni regulació de preus ni polítiques d'habitatge significatives), les hipoteques signades per la població precaritzada (que no obstant això havia aconseguit una mínima estabilitat per comprar un habitatge) es van convertir en la font de la fallida de centenars de milers de projectes vitals i familiars quan va esclatar la bombolla el 2008.

Els desnonaments es van convertir en el problema social més urgent de la Gran Crisi, desposseint els bancs els habitants de les seves cases, construint tàpies i xapes i omplint de fantasmes les comunitats de veïns dels barris més humils. El desplaçament de població produït pels desnonaments, ja no només els hipotecaris, sinó també els del lloguer d'habitatge públic i privat, va fer que als barris més castigats per la crisi i abandonats institucionalment es concentrassin les famílies expulsades d'altres zones de les ciutats, produint un nou fenomen massiu que ha desestabilitzat les fràgils relacions veïnals en contextos d'extrema precarietat: les ocupacions. Malgrat que la major part no produeixen problemes de convivència, les ocupacions s'han convertit en el símbol de la guerra entre pobres que els partits i organitzacions de dreta i ultradreta miren d'explotar per obtenir-ne rèdits. Són també el mecanisme pervers que els fons voltor i grans inversors d'habitatge utilitzen per generar condicions de vida invivibles en molts edificis i carrers a través de la tolerància a les ocupacions amb finalitats de narcotràfic, mirant d'expulsar així els habitants originals per trobar clients més rendibles (amb apartaments turístics als centres o revenda d'habitatges barats en les perifèries).

Com podem apreciar els que treballem o hem treballat en l'atenció directa, el treball comunitari o la gestió de projectes

Malgrat que la major part no produeixen problemes de convivència, les ocupacions s'han convertit en el símbol de la guerra entre pobres que els partits i organitzacions de dreta i ultradreta miren d'explotar per obtenir-ne rèdits

d'intervenció, el problema social de l'habitatge se'ns creua en les situacions vitals més precàries que trobem (en forma d'amenaça de desnonament, de sensellarisme sobrevingut, d'ocupació en precari, de talls de subministraments, de neobarraquisme, etc.). Veiem les empremtes del neoliberalisme en cadascuna de les seves manifestacions. D'una banda, veiem com una necessitat bàsica, fins i tot reconeguda com a dret constitucional, és abandonada a la sort del mercat, incomplint les institucions públiques la garantia d'un dels drets humans més bàsics. Aquesta mercantilització d'una necessitat bàsica estén les relacions de competència no només entre propietaris i especuladors, sinó també entre els qui només volen exercir el seu valor d'ús, ja sigui en l'accés (adjudicació pública o compra i lloguer d'habitatge privat) o en el gaudi (relacions de desconfiança veïnal produïdes pels real·lotjaments o les ocupacions). Veiem, a més, com un problema social de dimensions estructurals (eix de l'economia d'un país) és metabolitzat en el discurs hegemònic com un problema individual que atorga la responsabilitat a la família o persona en el fracàs o l'èxit de la satisfacció d'aquesta necessitat bàsica. El deute és, més que un mecanisme d'intercanvi mercantil, un dispositiu de domesticació de la voluntat. Observem, a més, com en els desnonaments s'evidencia la solitud a la qual som condemnats en una societat que ha minat la protecció social i comunitària: solitud de la família que pateix el desnonament, però també solitud de veïnes i veïns que veuen com se substitueix una família per una tàpia o per nous veïns ocupants en precari.

Però el neoliberalisme no només habita en forma de competència i subjectivació de la responsabilitat individual, sinó que també opera en les respostes institucionals al problema de l'habitatge en qüestió. Una gestió basada en el control de les situacions de risc i emergència (ÁVILA i GARCÍA, 2013) treballa únicament sobre els símptomes dels problemes, activant recursos extraordinaris sobre les situacions extremes –mai exercici de drets–, i sempre amb la condició que aquests recursos seran puntuals. Les ajudes d'emergència per frenar un desnonament o un tall de subministraments, els recursos per a persones en situació de carrer, els programes de real·lotjament gestionats pels serveis socials proporcionats per les mateixes entitats bancàries que desnonen o els projectes de convivència intercultural als barris empobrits –precisament on es troben les cases tapiades i ocupades que algun dia caldrà treure al mercat– obren sota aquesta lògica de no intervenir sobre les causes del problema, sinó sobre els possibles efectes adversos (per al propi mercat, per a la imatge de la marca ciutat o per a l'ordre social). Aquesta gestió actuarial de riscos constitueix la continuació per altres mitjans amorals del vell assistencialisme liberal, desposseint els usuaris o destinataris de la intervenció dels seus sabers i del seu poder: soles, culpabilitzades, endeutades i amenaçades, les famílies que pateixen la

precarietat residencial no poden esperar dels treballadors socials una altra cosa que no sigui, en el millor dels casos, l'escolta, una ajuda d'emergència, la gestió d'una renda mínima o la intervenció sobre les relacions familiars i els menors sotmesos a l'estrès de l'extrema precarietat. Gens semblant a una intervenció preventiva del malestar, que en el cas que ens ocupa no és una altra que l'evitació del mateix desnonament i la seva amenaça (SALES, 2016).

Arribats a aquest punt del relat, molts lectors podran endur-se la impressió que a aquest retrat cru li falten pinzellades de tonalitats més alegres que es donen al voltant del problema de l'habitatge. Aquestes pinzellades, de vegades el principal suport en la intervenció d'uns treballadors socials també sotmesos a l'extrema solitud en el maneig de situacions personals i familiars complicadíssimes, procedeixen dels moviments socials (organitzacions) i del social en moviment (relacions informals de reciprocitat). Si l'habitatge ha estat el gran problema de la qüestió social a Espanya en els últims 60 anys, també ha estat el germen dels més grans moviments socials en la mateixa època: el moviment veïnal en la dècada de 1970 i el moviment antidesnonaments a la fi de la dècada passada. Aquests moviments han operat d'una forma inestimablement més eficaç que el treball social institucional en una doble direcció. D'una banda, donant cobertura a la multiplicitat de necessitats individuals mitjançant la lluita col·lectiva, aconseguint mitjançant l'acció directa i la reivindicació la paralització de desnonaments o l'activació de polítiques més protectionistes. I de l'altra, aconseguint generar noves comunitats, vincles solidaris i suport mutu allà on només hi havia explotació i solitud. Es tracta d'un exemple històric com n'hi ha pocs d'un procés d'apoderament: el sentiment de pertinença i identitat en la lluita i autoorganització de la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH) no només genera suport mutu, sinó que implica apoderament sociopolític que derivarà en l'acció de la comunitat cap a tres possibles estratègies que han de possibilitar-li la millora de les seves condicions i la presa del control de les seves vides: la incidència, la resistència i la dissidència.

Què podem aprendre des del treball social professional de les formes de fer d'organitzacions com la PAH?

3. Aprenent del moviment per l'habitatge: la PAH

Aquest últim apartat volem centrar-lo en l'anàlisi de la PAH com un dels moviments socials més potents en els últims anys, i al mateix temps com una de les experiències de treball social no institucional que pot servir-nos de referència en el treball social institucional. No pretenem partir d'una relació dicotòmica entre aquests dos àmbits, sinó més aviat de les possibilitats de cooperació i aprenentatge mutu.

Moltes companyes treballadores socials han viscut en extrema solitud i amb gran impotència la brutal crisi hipotecària i de lloguers que ha deixat centenars de milers de famílies al carrer, més de 600.000 desnonaments des del 2007. Una solitud i impotència que ha implicat, en la majoria de casos, el bloqueig i la incapacitat de generar aliances amb aquestes persones i els moviments socials que s'han organitzat entorn d'aquesta problemàtica per buscar solucions conjuntes, per estimular el teixit comunitari, per desindividualitzar el problema i fer-lo col·lectiu, en definitiva per revertir les relacions neoliberals que estenen la competència a esferes de la vida que haurien d'estar socialment assegurades i que converteix un problema estructural en un problema individual.

L'inici de la PAH, definit per alguns dels seus protagonistes com el pas, per part de les persones afectades, "del Prozac a l'apoderament" (COLAU i ALEMANY, 2012), pot caracteritzar-se com la creació d'un diagnòstic compartit de la situació de l'habitatge que va redefinir conceptes com deute, crisi o drets ciutadans. No es tracta que les persones amenaçades de desnonament per impagament involuntari siguin irresponsables, ignorants o hagin embogit, sinó que són víctimes d'una estafa organitzada per banquers i polítics que han estat promovent l'endeutament i la compra durant dècades per maximitzar el benefici (MANGOT, 2013).

Aquesta redefinició de la crisi va suposar que moltes persones passessin de sentir-se avergonyides, abatudes o fins i tot optessin pel suïcidi, al fet que moltes d'elles s'organitzessin i reivindicuessin els seus drets. Socialitzar el concepte de deute va evitar que tot el pes recaigués en la responsabilitat individual, convertint-lo en un problema col·lectiu i estructural.

Existeixen alguns elements clau en treball social de la PAH i que poden ser el punt de partida de la reflexió professional. El primer és la creació d'espais d'experiència compartida on les persones visualitzen per si mateixes que els seus problemes no són qüestions individuals sinó col·lectives. En segon lloc, un enfocament de drets que permet interpretar aquestes experiències com la vulneració de les garanties socials de totes i tots nosaltres, i davant les quals l'Estat incompleix sistemàticament els seus compromisos i obligacions. En tercer lloc, la generació d'apoderament a través d'eines que capaciten la gent, de manera que puguin defensar-se per si mateixes, sense ha-

Moltes companyes treballadores socials han viscut en extrema solitud i amb gran impotència la brutal crisi hipotecària i de lloguers que ha deixat centenars de milers de famílies al carrer

ver de delegar en ningú. En quart lloc, la pràctica en el cos a cos de la solidaritat i el suport mutu, de manera que mai ningú més se senti sola.

Cadascun d'aquests elements es treballa mitjançant diferents eines. Una d'aquestes eines són les assessories col·lectives setmanals, on es fa l'acolliment de les persones que arriben per primera vegada i se'ls explica què és la PAH i com funciona, les fases d'un procés d'execució hipotecària i què es pot fer en cadascuna i l'obertura d'un espai de casos perquè qui vulgui expliqui la seva situació personal o pugui aclarir qualsevol dubte. En aquest primer acolliment col·lectiu es deixa clara la filosofia de la PAH i la necessitat de la implicació de cada persona en la resolució del seu cas, així com la necessitat de donar suport a la resta en la resolució dels seus casos o la implicació en els canvis legislatius necessaris per garantir el dret a l'habitatge: no es treballa o s'assumeix cap cas si la persona no compleix aquests principis. Aquest primer acolliment també es fa en els serveis socials quan un usuari hi acudeix per primera vegada, però sempre de forma individual sense cap espai col·lectiu on poder treballar aquesta demanda. Les assessories col·lectives aplicades als serveis socials d'atenció primària podrien ser un primer pas cap a un treball social generador de vincles.

La PAH és un dispositiu senzill i fàcil de replicar, amb molt pocs requisits: assembleari, apartidista i independent, gratuït i pacífic

La PAH és un dispositiu senzill i fàcil de replicar, amb molt pocs requisits: assembleari, apartidista i independent, gratuït i pacífic. Una aposta per la comunicació horitzontal, en el sentit més ampli. Vol ser un instrument real per a la majoria social afectada per l'estafa hipotecària, per la qual cosa parla el llenguatge de la gent, i usa tots els mitjans possibles per comunicar, ja siguin tradicionals o alternatius, així com les noves xarxes socials. I una estratègia complexa, que articula objectius a curt, mitjà i llarg termini, així com múltiples nivells: interpel·lació a les administracions, accions judicials, incidència internacional, acció directa i desobediència civil com a mecanisme d'acte tutela dels drets vulnerats.

Quan una família acudeix a la PAH després d'haver realitzat tot el periple pels serveis socials i que li hagin dit que no hi ha habitatges i que no poden fer res per garantir-los aquest dret fonamental, a la PAH es troba amb el missatge de "Sí que es pot". Aquest missatge té un doble sentit: d'una banda neutralitza el discurs hegemònic que estableix la "impossibilitat" del canvi en aquesta matèria, com si es tractés d'una llei natural -la del mercat-, i de l'altra transmet performativament un missatge potenciador davant de la indefensió apresada. La PAH fa efectiu el dret a l'habitatge mitjançant els Stop Desnonaments, parant els desnonaments de les famílies que seran desnonades mitjançant la convocatòria de concentracions a les portes dels habitatges per fer resistència pacífica quan aparegui la comitiva judicial i al mateix temps visualitzar la barbaritat que suposa desnonar una família i deixar-la al carrer,

moltíssimes vegades amb menors. I si ha estat impossible parar el desnonament, reallotjant la família a través de l'Obra Social de la PAH, que recupera pisos d'entitats financeres rescatades per l'Estat (60.000 milions d'euros que es donen per perduts), per posteriorment obrir una negociació per aconseguir un lloguer social que proporcioni estabilitat i garanteixi el dret a un habitatge. Però a més del suport mutu en les situacions individuals, un altre dels elements claus de la PAH és, com en el treball social primigeni que tractava d'incidir en les reformes socials de fons, la cerca de canvis a llarg termini, mobilitzant-se i pressionant per canviar la Llei hipotecària espanyola (una llei anòmala i que no existeix a cap país del món). Aquest treball d'incidència política se sintetitza en "les 5 de la PAH": 1) Dació en pagament retroactiva i eliminació i compensació per clàusules abusives; 2) Lloguer assequible per garantir estabilitat i preus adequats; 3) Stop desnonaments, perquè no n'hi hagi ni un més; 4) Habitatge social per reallotjar famílies en pisos buits en mans de la banca; 5) Subministraments bàsics garantits perquè totes les famílies tinguin accés a aigua, llum i gas. Es tracta de l'autotutela de drets i de fer efectiu el dret a l'habitatge tal com recull la nostra legislació actual.

4. Apunts finals

El treball social de la PAH ens recorda en nombrosos elements el treball crític i d'autoorganització que planteja la defensa de les comunitats excloses dels drets bàsics a través de l'organització comunitària plantejat per Saul Alinsky. Antonio Gramsci deia que, en situacions de crisi econòmica i política, les classes subordinades activen una sèrie de mecanismes de defensa i d'acció col·lectiva pròpies, destinades a fer front a les pèrdues o danys que els produeix aquesta crisi, al mateix temps que a qüestionar la legitimitat del sistema capitalista (GRAMSCI, 1971). S'activen, així, els mecanismes destinats a construir una contra-hegemonia que qüestiona el relat de les classes dominants. Un dels agents que pot impulsar aquests processos contra-hegemònics són les organitzacions de la societat civil (AGUILAR, 2013).

Entendre el dret a l'habitatge com un dret humà suposa trencar amb qualsevol neutralitat. Treballar seriosament sobre el problema de l'habitatge implica reconèixer que és absolutament necessari i imprescindible en el procés vital de les persones: la manca d'habitatge, i per tant del dret a un habitatge, suposa per a la persona quedar exclosa d'altres drets que s'articulen mitjançant aquest.

Com ja hem comentat, podem afirmar que l'exclusió social en els nostres dies passa de manera central per l'element de l'habitatge: hipoteques impagables, desnonaments i deutes per

a tota la vida ens porten a situacions d'infrahabitatge, pisos pastera, reagrupacions familiars, amuntegament, ocupacions en precari... Aquest problema no només afecta els més desfavorits, els qui es visualitzen com els clients habituals dels serveis socials, sinó que s'està transversalitzant i estenen a persones i famílies joves, persones grans (majoritàriament avaluadors dels joves), treballadors qualificats i precaris, tant en immigrants com en població autòctona. És estrany a una persona que no tingui un familiar o un amic afectat per aquest efecte d'empobriment social que suposa l'exclusió residencial.

Davant d'aquesta situació, ens hem de plantejar almenys algunes preguntes: som capaços de comprendre des del treball social aquestes noves problemàtiques? Estem actuant d'una altra manera que no sigui la d'empresonar-nos en l'embut burocràtic i el binomi necessitat-recurs? Davant d'aquestes noves problemàtiques que afecten amplis sectors de la població i pels quals no hi ha una solució individual, no deu haver arribat el moment de sortir del despatx i donar-li el valor i la potència de transformació, capacitat i apoderament que té el treball comunitari, no només en el seu vessant territorial, sinó en la seva capacitat de mobilitzar comunitats d'afectació? Som capaços de valoritzar altres sabers menors (DELEUZE i GUATTARI, 1997) i altres formes de fer que, des de fora del treball social institucionalitzat, estan intentant donar resposta a aquestes noves problemàtiques?

Des de la professió del treball social necessitem canviar de paradigma, sortir de l'*impasse* a què ens ha portat la crisi, l'austeritat i la falta de recursos. Això passa per acceptar que el treball individual ofereix unes respostes molt pobres davant de problemes estructurals. En una societat hipercomplexa, en la qual cada vegada és més difícil desxifrar les claus de funcionament i en la qual la seguretat ha passat a convertir-se en incertesa permanent, devem també experimentar, canviar i modificar(-nos) si volem apostar pels objectius i valors igualitaris de la professió. Al mateix temps hem de renunciar a la centralitat que fins ara ens havia donat la posició de tècnic de la intervenció social, assumir que cada vegada hem de treballar més en xarxa, aportant els nostres sabers tècnics i metodològics a processos col·lectius i sortir de la presó del despatx, i preguntar-nos constantment si no estarem utilitzant velles eines per donar resposta a nous problemes (ZAMANILLO, 2011). Es tracta de reconèixer d'una vegada per totes que els processos socials que es construeixen de manera autònoma, sense comptar amb els "especialistes" de la intervenció social, poden tenir més capacitat per crear comunitat, teixir llaços, construir xarxes i trobar solucions col·lectives als problemes individuals i visualitzar-los. Les treballadores i els treballadors socials hauríem de començar a assumir aquests canvis i començar el canvi per nosaltres mateixos per adaptar-nos a la nova realitat i ser conscients que podem aportar-hi molt. En

cas contrari, seguirem estancats en la queixa permanent per la falta de recursos, enfrontats als usuaris que ens exigiran cada vegada més i amb una sensació d'impotència i buit difícil de gestionar.

Els que escrivim aquest text coincidim amb unes altres persones companyes de militàncies dedicades professionalment a la intervenció social en una valoració retrospectiva i comparativa: sentim que hem fet més treball social a la PAH i altres col·lectius que treballant en dispositius com serveis socials. La pregunta que es formula és: com fer del lloc professional un espai de politització que permeti sentir que estem fent un treball social transcendent?

Bibliografia

- AGUILAR, Salvador. Del miedo y la perplejidad al ciclo de acción colectiva. Reacciones Populares a las crisis y la austeridad, 2007-2012, *Annuario del Conflicte Social 2012* (Observatori del Conflicte Social, Universitat de Barcelona), 2013, 2, 947-982.
- ALAYÓN, Norberto (coord.). *Trabajo Social latinoamericano, a 40 años de la Reconceptualización*. Buenos Aires: Espacio Editorial, 2005. ISBN: 9508022000.
- ALINSKY, Saul. *Tratado para radicales. Manual para revolucionarios pragmáticos*. Madrid: Traficantes de Sueños, 2013. ISBN 13: 978-84-96453-71-5.
- ÁVILA CANTOS, Débora; GARCÍA GARCÍA, Sergio. Entre el riesgo y la emergencia: insinuaciones policiales en la intervención social, *Revista de Antropología Social*, 2013, n. 22, 59-82. ISSN 1131-558X.
- BOSSÉ, Beatrice; SOLÉ BLANCH, Jordi. *Análisis de la práctica profesional. Un lugar para pensar*. Barcelona: UOC ("Col·lecció Laboratori d'Educació Social"), 2017. ISBN: 9788491169352.
- COLAU, Ada; ALEMANY, Adrià. *Vidas hipotecadas. De la burbuja inmobiliaria al derecho a la vivienda*. Barcelona: Cuadrilátero de Libros, 2012. ISBN: 9788494003738.
- COLAU, Ada; ALEMANY, Adrià. *¡Sí se puede! Crónica de una pequeña gran victoria*. Barcelona: Destino, 2013. ISBN: 9788423346776.
- CARABANCHELEANDO. *Diccionario de las periferias. Métodos y saberes autónomos desde los Barrios*. Madrid: Traficantes de Sueños. ISBN: 9788494719653.
- DELEUZE, Gilles; GUATTARI, Félix. *Mil Mesetas. Capitalismo y esquizofrenia*. Valencia: Pre-Textos, 1997. ISBN: 9788485081950.
- EMA LÓPEZ, José Enrique. Apunte sobre psicoanálisis y política: de la impotencia a la imposibilidad, *Constelaciones: Revista de Teoría Crítica*, 2013, v. 5, 387-393. ISSN-e 2172-9506.
- FANTOVA AZCOAGA, Fernando. Crisis de los cuidados y servicios sociales, *Zerbitzuan: Revista de Servicios Sociales*, 2015, n. 60, 47-62. ISSN: 1134-7147.
- FERNÁNDEZ-SAVATER, Amador. ¿Cómo se organiza un clima?, *Público*, 09/01/2012. Disponible en línea a: <<http://blogs.publico.es/fueradelugar/1438/¿como-se-organiza-un-clima>>.
- FORO SERVSOCIAL MADRID. El sistema público de servicios sociales hoy, ¿qué podemos aportar las y los profesionales para la reconstrucción de su objeto? *Cuadernos de Trabajo Social*, 2018, v. 31, n. 2, 579-588.

Bibliografía

- GARCÉS, Marina. *Ciudad Princesa*. Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2018. ISBN: 9788417088873.
- GARCÍA ESCAMILLA, Enrique; MUÑOZ RODRÍGUEZ, David; SÁEZ BAYONA, Manuel. El trabajo social como opción de lucha contra la desigualdad, el empobrecimiento y la exclusión social: trayectorias y estrategias de la coordinación Baladre, *Cuadernos de Trabajo Social*, 2017, v. 30, n. 2, 377-388.
- GARCÍA GARCÍA, Sergio; RENDUELES MENÉNDEZ DE LLANO, César. Hacia un nuevo trabajo social crítico: el gobierno de lo social en la era neoliberal, *Cuadernos de Trabajo Social*, 2016, v. 30, n. 2, 243-260.
- GRAMSCI, A. *Selections from the Prison Notebooks*. Nueva York: International, 1971. ISBN: 9780717803972.
- HERRERA PINEDA, Ivonne; PEREDA OLARTE, Carlos. Invisibles de Tetuán (Madrid). Hacia una práctica subversiva de apoyo mutuo en contextos de exclusión, *Cuadernos de Trabajo Social*, 2017, v. 30, n. 2, 389-402. ISSN 0214-0314.
- LAVAL, Christian; DARDOT, Pierre. *La nueva razón del mundo. Ensayo sobre la sociedad neoliberal*. Barcelona: Editorial Gedisa, 2013. ISBN: 9788497847445.
- MANGOT SALA, Lluís. La Plataforma de Afectados por la Hipoteca. De la crisis a la estafa. Del Prozac al empoderamiento, *Clivatge*, 2013a, 2, 56-88.
- MANGOT SALA, Lluís. Cronología: burbuja, crisis y PAH, *Anuari del Conflicte Social 2013*, 2013b, 272-283.
- PEREDA OLARTE, Carlos (Colectivo Ioé). *Desigualdad y dominación en España. Reflexiones a partir del Barómetro Social de España*, 31/03/2016. Disponible en línea a: <https://www.colectivoioe.org/index.php/publicaciones_articulos/show/id/179>.
- RANCIÈRE, Jacques. *El espectador emancipado*. Castellón: Ellago Ediciones, 2010. ISBN: 9788496720923.
- RANCIÈRE, Jacques. Potencias y problemas de una política del 99%, entrevista con Jacques Rancière, *Eldiario.es*, 24/01/2014. Disponible en línea a: <https://www.eldiario.es/interferencias/Ranciere-politica_del_99_6_221587865.html>
- SALES CAMPOS, Albert. Sinhogarismo y exclusión social, *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, 2016, n. 209, 9-25. ISSN: 0212-7210.
- TARROW, Sidney. *El poder en movimiento*. Madrid: Alianza, 2012. ISBN: 978-84-206-0958-4.
- ZAMANILLO, Teresa (dir.). *Ética, teoría y técnica. La responsabilidad política del trabajo social*. Barcelona: Editorial Talasa, 2011. ISBN 978-84-96266-37-7.